

J. Goossens

Het “onregelmatige” vocalisme bij een aantal sterke werkwoorden in Brabantse dialecten

Abstract

In most Belgian Brabantine dialects the vocalism of the infinitive and the present of strong verbs belonging to classes 3b, 4 and 5 is more closed than the normal representative of WG *ĕ* in closed (class 3b) or open syllable (classes 4 and 5). Obviously it goes back to an *i*, which originated from the common Germanic “breaking” in the present singular and was generalized by analogy in these dialects. In class 6 the umlaut vocalism of the 2nd and 3th person singular was generalized in a similar way only in the verb *varen*, but this happened in all Belgian Brabantine dialects. In class 7 we find rests of the analogic extension of umlaut vocalism in two verbs: *blazen* and *braden*. They occur in the southwestern Brabantine periphery.

0. Inleiding

Klankgeografie en klankgeschiedenis zijn niet de deelgebieden van de dialectologie en taalgeschiedenis waar Jo Daan zich het meest warm voor heeft gemaakt. Toch mogen haar verdiensten ook hier niet onderschat worden. Ik denk nog graag terug aan onze gesprekken en onze briefwisseling (e-mail bestond toen nog niet) uit de tijd dat zij aan de ANKO werkte. Een korte bijdrage over een onderwerp van deze aard zal daarom hopelijk in een bundel met overwegend sociodialectologische thema's niet misstaan. Een vluchtige en dus uiteraard onvolledige schets van het hier te behandelen onderwerp heb ik al eens in 1980: 189-190 gegeven, nadat ik in 1965: 24 op een geografisch deelaspect ervan opmerkzaam was geworden. Door mijn werk aan de tweede aflevering van de FAND werd ik er opnieuw mee geconfronteerd. Het gaat om een verschijnsel dat na aanzetten van Colinet 1896: 23 en Goemans 1897: 20 voor het eerst een korte samenhangende behandeling kreeg bij Van Wijk 1914: 230-231. Van Loey 1937: 54-56 leverde daarop een belangrijke aanvulling.

1. Klassen 4 en 5

In zijn boek over *Het dialect van Aarschot en omstreken* behandelt Pauwels 1958: 25-27 de representatie van wg. *ë* in open lettergreep. Hij meent twee “gewone ontwikkelingen” te herkennen, een tot gesloten /e:/ en een tot open /ɛ:/.¹ De tweede blijkt “vaker voor te komen”, maar de eerste is toch zo frequent dat hij ook die als een gewone representant beschouwt. Zijn poging om verdelingsregels te vinden bevredigt hem zelf niet. Hij constateert dat de gesloten klinker wordt aangetroffen bij “de meeste sterke w.w. 4^e en 5^e klas”, de open “altijd vóór *r* (behalve in *zwe:rə*, *zweren*)” en “in woorden met *d*-syncope (behalve *pre:kə*, *prediken*; *pre:k*, *prediking*)” en besluit: “Andere regels (...) zijn niet op te geven.”

Zijn lijst met de woorden die /e:/ hebben, bevat buiten 14 sterke werkwoorden en enkele jongere ontleningen uit het Frans, die hij apart zet, nog negen andere woorden. Twee daarvan lijken mij een gerekte *i* te hebben, waarvan de normale representatie in Aarschot eveneens /e:/ is (Pauwels 1958: 32): het substantief *steel* (vgl. Duits *Stiel*, waarvoor Kluge-Seebold ontlening uit lat. *stilus* aanneemt; in Limburg heeft het in ieder geval een vocalisme dat met wg. *i* of de primaire umlaut van *a* in open lettergreep overeenstemt) en het telwoord *zeven*. Drie of vier andere komen wel uit de school of kerk: *regel* (zie hiervoor ook Van Wijk 1914: 237), *zegenen*, *zenuwen*, wellicht ook *zetel*. In het eerste van de drie overige, *rekelen* ‘trekken, sleuren’, ziet Pauwels een frequentatief van mnl. *reken* en verwijst daarvoor naar Franck-Van Wijk s.v. *rakelen*. Daar kan men echter leren dat ablautend naast elkaar vormen met *a* en met *ë* bestonden. Bij *rekelen* is dus ook umlaut van een *a* denkbaar, die in Aarschot bij “gewone ontwikkeling” inderdaad /e:/ oplevert (Pauwels 1958: 16). Bij *streen* ‘streng breiwol’ verwijst hij naar een door Franck-Van Wijk onder *striem* vermeld ohd. *strëno*. Dat heb ik wel (zonder trema) bij Graff 6, 755 gevonden, maar het ontbreekt bij Schützeichel 1989. Kluge-Seebold s.v. *Strähne* kent geen ohd. vorm, wel een mhd. *stren(e)* (overigens ook mnl. *strene*), maar noemt zijn “Herkunft unklar”. Wat tenslotte *gene* betreft, van ohd. *jenêr* wordt aangenomen dat het juist geen *ë* heeft.² We kunnen dus alles samengenomen besluiten dat de “gewone ontwikkeling” van wg. *ë* in open lettergreep te Aarschot een open /ɛ:/ is, en dat alleen een groep sterke werkwoorden van de derde en vierde klasse hierop een overtuigende uitzondering lijkt te vormen.

¹ Ik zet de fonetische tekens uit geciteerde studies om praktische redenen meestal om in die van het IPA-systeem.

² “Die früher übliche Ansetzung des Wortes mit *ë* (*jënêr*) ist falsch” (Braune-Eggers 1975: 248).

Lijkt te vormen, want hij kan ook, en wel overtuigender, anders verklaard worden. Daarvoor is het nuttig, even aan een paar feiten uit de structuurgeografie van de Nederlandse dialecten te herinneren. “Als rekkingsprodukt (van wg. *ě*) treedt in meer westelijke dialecten in het algemeen een meer gesloten *ee*-achtige klank op, meer naar het oosten [e:]” (Weijnen 1991: 18). Die tegenstelling raakt ook het Brabants, waarvan een westelijk deel /e:/ heeft, terwijl we in een groter oostelijk deel /ɛ:/ vinden. Een grenstrekking is echter moeilijk. Al in 1937: 22-25 constateerde Weijnen dat het westen van Noord-Brabant steeds gesloten *ee* heeft, maar het resultaat van de rekking in het oosten “bij de verschillende woorden onderling sterk afwijkend” is. Daar vinden we grillige verdelingen van de meer gesloten en de meer open klinker. Een poging van mij in 1980: 187-191 om uitgaande van het zwakke werkwoord *leven* tussen de taalgrens in het zuiden en het IJsselmeer in het noorden de isoglosse te traceren en het resultaat met dat bij de primaire umlaut van *a* (voorbeeld: *kegels*) te vergelijken, stuitte in de provincie Antwerpen op grote problemen. Het Brabants is dus moeilijk, maar uit de gegevens in monografieën en het taalgeografisch onderzoek tot nog toe mogen we wel besluiten dat het grootste deel ervan tot het oostelijk gebied behoort waar wg. *ě* in open syllabe over het algemeen door een open vocaal wordt gerepresenteerd, die er contrasteert met de gesloten *ee* bij wg. *i* en de primaire umlaut van wg. *a*, beide eveneens in open syllabe. Vlaams-Brabant behoort in zijn geheel tot het oostelijke gebied, Antwerpen voor wat zijn zuidoostelijke tot oostelijke helft betreft, en voor Noord-Brabant geldt hetzelfde. De historische groepering *ě* enerzijds, *i* en primaire umlaut van *a* anderzijds geldt in het oosten algemeen, maar de realisaties aan de oppervlakte zijn niet altijd dezelfde. Meestal gaat het om een tegenstelling /ɛ:/ : /e:/, maar er zijn ook andere mogelijkheden. Om er twee te noemen: in Hasselt Q 2 vinden we in plaats daarvan een tegenstelling /i:ə/ : /e:/ (/li:əvə/ ‘leven’ : /e:zəl/ ‘ezel’ en /be:t/ ‘beet’, Grootaers-Grauls 1930: 54, 58) en in Oerle L224 een tegenstelling /e:/ : /ei/ (/le:və/ : /eizəl/ en /beit/, De Bont 1962: 28-29, 37-38, 46-47). Een verdeling als deze laatste is dan wel mee verantwoordelijk voor het onoverzichtelijke beeld dat het oosten van Noord-Brabant oplevert.

Terug naar Aarschot. Dat stadje ligt vrij oostelijk (P 25) in Brabant, de tegenstelling is er dus vast en ze verschijnt er als een contrast /ɛ:/ : /e:/ (/le:və/ : /e:zəl/ en /be:t/, Pauwels 16, 32, 33).³ Het ziet er dus naar uit dat de sterke werkwoorden met gesloten /e:/ die Pauwels noemt, geen historische *ě*, maar wel een historische *i* hebben. Dat het om een umlaut van *a* zou gaan,

³ *Leven* wordt door Pauwels 1958: 33 verrassend als een woord met wg. *i* beschouwd.

valt immers niet te beredeneren, maar een *i* levert geen moeilijkheden op. Deze werkwoorden, het zijn er vijftien⁴ (klasse 4 *breken, nemen, spreken, steken*,⁵ *stelen, zweren, treden, wegen*; klasse 5 *eten, genezen, geven, lezen, meten, vergeten, weven*) vertoonden immers in het Gemeengermaans breking, d.w.z. vóór de *u* of *i* van de volgende lettergreep in het praesens enkelvoud hadden zij een *i* (*nimu, nimis, nimit*) in plaats van een *ë* vóór een open vocaal in het meervoud en de infinitief (*nëman*). In de westelijke Nederlandse dialecten levert rekking van *i* en rekking van *ë* in open lettergreep een identiek resultaat op (mnl. *ic nēme, wi nēmen*), maar in het oosten, waartoe Aarschot behoort, moest er in het paradigma een oppositie tussen een gesloten en een open gerekte klinker ontstaan (*ic nēme, wi nāmen*), met de mogelijkheid tot nivellering door analogie. Die kon in twee richtingen werken: of de gesloten of de open klinker kon veralgemeend worden. Als oostelijke dialecten onder druk van naburige westelijke stonden, en dat is bij de Brabantse dialecten zeker in een vroege fase het geval geweest, waren de voorwaarden gunstig voor de realisatie van de eerste mogelijkheid, die we dus nu nog altijd in Aarschot kunnen observeren.

We kunnen deze analogie averechts noemen, omdat de infinitief, de neutrale vorm van deze werkwoorden, door een deel van de vervoegde vormen is aangetast. We kunnen wel a priori vermoeden dat het gebied ervan aan het Vlaamse areaal met klankwettige nivellering heeft gegrensd. Het gebiedje bij Aarschot dat Pauwels taalgeografisch heeft onderzocht, hoort er in ieder geval in zijn geheel toe. Het valt op zijn kaart 5 (*breken, eten*) in een oostelijke helft met [e:] en een westelijke met [e:i] uit elkaar, maar de [e:i] in deze laatste is een Zuidbrabantse representatie met diftongeringaanloop van de gesloten en niet van de open *ee*. Op de nog te verschijnen FAND-kaarten *eten* en *lezen* sluit nagenoeg het hele Brabants met gesloten vocalisme ([e:], soms [ei] – in de omgeving van Tilburg en Breda en verder verspreid in Vlaams-Brabant – of het wat verder gediftongeerde [ɛi] – langs de taalgrens en in het zuidwesten van de provincie Antwerpen –) bij het westen aan. Alleen het Peellands heeft er een meer open vocaal [ɛ:].

2. Klasse 3b

Dat de infinitieven van de sterke werkwoorden van klassen 4 en 5 in het Zuidbrabants historisch *i*-vocalisme vanuit het praesens enkelvoud verto-

⁴ Aan de veertien van Pauwels 1958: 25 is het op p. 370 genoemde *treden* toe te voegen.

⁵ *Steken* behoort historisch tot klasse 5, maar in Aarschot blijkt volgens Pauwels 1958: 373 de verleden deelwoordsvorm van klasse 4 (wel naar *spreken*) gewoner te zijn.

nen, is al gezien door Van Wijk 1914: 211. Hij werkt deze analogie echter gedetailleerder uit in zijn beschouwingen over de werkwoorden van klasse 3b. De Gemeengermaanse breking is inderdaad een verschijnsel dat niet alleen in de vierde en de vijfde klasse van de sterke werkwoorden voorkwam, maar ook in de eerste drie te verwachten viel. In de eerste komt ze echter niet aan de oppervlakte. Van Coetsem 1956 heeft wel in haar gepostuleerde voorkomen de oorzaak van het ontstaan van de $\hat{e}^2$ gezien. In de tweede manifesteert ze zich op verschillende wijze in het Middel- en Opperduits en is de toestand in het Nederlands ondoorzichtig (Goossens 1975: 63-67). Klasse 3a komt er niet voor in aanmerking, omdat we vóór gedekte nassaal steeds *i* (*binden*, *hij bindt*) en nooit *e* vinden. Klasse 3b is echter uitstekend geschikt om de stelling van de averechtse nivellering van de breking in Brabantse dialecten te toetsen, aangezien gemeeng. *i* en *e* in gesloten lettergreep tot op de huidige dag in alle Nederlandse dialecten uit elkaar worden gehouden. Dat impliceert dat hun wisseling in b.v. *hilpt* tegen *helpen* er ook overal mogelijk is geweest.

Die klasse omvat in meerderheid werkwoorden met de combinatie vocaal + liquida + consonant, maar ook een paar waarin de liquida aan de vocaal voorafgaat (*vlechten*, *treffen*) en één waarin geen liquida voorkomt: *vechten*.⁶ Het vocalisme van de infinitief van dit laatste werkwoord in het Brabants heb ik vroeger in kaart gebracht en daarbij een gebied gevonden met “*i*-Vokalismus (aus dem Sg. des Präs.) in einem Gebiet, das sich im grossen und ganzen über die Provinz Antwerpen erstreckt” (Goossens 1965, 24 en kaart 10). Op die kaart, die met RND-materiaal is getekend, valt de noordelijke rand van die provincie, die samen met de Antwerpse stedelijke agglomeratie [ɛ:] of [æ:] heeft, buiten, maar de Vlaams-Brabantse rand ten noorden van Demer en Dijle, waartoe ook nog juist Aarschot behoort, in het *vichten*-gebied. Dit staat echter onder druk van de standaardtaal en de omringende dialecten: op kaart 49 van FAND 1, die met jonger materiaal is getekend, is het ingekrompen.

Pauwels 1958: 19-21 noemt /ɛ/ de gewone ontwikkeling van wg. $\ddot{e}$ in gesloten lettergreep, /e/ de minder gewone, /i/ de ontwikkeling in “4 sterke w.w. 3^e klas: $\gamma l\ddot{a}$, gelden (nu zwak); $kw\ddot{a}tsxil\ddot{a}$, kwijtschelden; $smilt\ddot{a}$, smelten; $vixt\ddot{a}$, vechten; de *i* uit sg. pres.” Ook komt *i* voor in “enkele afzonderlijke woorden van germ. of vreemde oorsprong (ook meestal *i* in ’t ndl.”, b.v. *sxrik* ‘schrik’. Als vierde mogelijkheid noemt hij /y/ (ronding van /i/) in “twee sterke w.w. 3^e klas: $zwyl\ddot{a}$, zwellen; $zwyl\ddot{a}\gamma\ddot{a}$, (vaker $zwel\ddot{a}\gamma\ddot{a}$, zwel-

⁶ In de lijst bij Van Loey 1980: 73-74 staan verder drie sterke werkwoorden met gedekte nassaal (*prenden* ‘nemen’, *scenken* en *senden*), die oorspronkelijk zwak waren.

gen; – ook in *blysə*, blussen (zwak, vroeger sterk?)”, verder in een paar affectief of onomatopoëtisch gekleurde woorden. De vijfde is /ø/, in het sterke werkwoord *ølapə* ‘helpen’ en het zwakke *stølapə* ‘stelpen’. De “gewoon” genoemde representatie komt bij één enkel sterk werkwoord van klasse 3b voor (*treffen*), de “minder gewone” in *meləkə* ‘melken’, *trekə* ‘trekken’ en *vlextə* ‘vlechten’ (naast verouderd *vlixtə*), en voorts in “een groot aantal woorden van vreemde oorsprong”, een paar die in het Nederlands een *i* hebben (*blik*, *gist*) en nog enkele andere, waarover zo dadelijk iets meer. In ieder geval hebben alle sterke werkwoorden van klasse 3b op één na een meer gesloten representant dan de “gewone ontwikkeling”, en van een deel ervan (die met /i/ en /y/) is geen andere uitleg mogelijk dan die Pauwels zelf heeft gegeven.

De Aarschotse toestand in de verhouding van historische *ë*, umlauts-*e* en *i* in gesloten lettergreep herinnert aan de Leuvense (P 88), die Van Wijk 1914: 226-230 aan de hand van de gegevens van Goemans 1897 beschreven heeft. “Het Leuvens hoort tot die dialecten, die oude *ë* en *e* in gesloten lettergrepen (...) van elkaar onderscheiden” (p. 228), en wel zo dat de eerste een open, de tweede een meer gesloten *e* oplevert. Die meer gesloten is ook een “representant van oude *i*” (p. 23; vgl. Goemans 1897: 22), waarvan de resultante in het Leuvens in andere gevallen echter /i/ is (vgl. Goemans 1897: 30). Van Wijk trekt uit het feit dat dertien sterke werkwoorden van klasse 3b, opgesomd in Goemans op p. 19, de meer gesloten *e* opleveren, de waarschijnlijk correcte conclusie dat zij historisch *i*-vocalisme vertonen, te verklaren uit het praesens enkelvoud. Bij Goemans staat op p. 18 wel een lijstje van woorden met gesloten *e* uit “Wg. *ë* of Lat. *e*”, maar dat wordt door Van Wijk 1914: 229 buiten spel gezet op een manier die vergelijkbaar is met wat hierboven is gedaan met een aantal woorden met gesloten /e:/ in het Aarschots. Het lijstje van Goemans stemt overigens gedeeltelijk overeen met dat van de Aarschotse woorden met gesloten korte *e* die door Pauwels als representanten van de “minder gewone ontwikkeling” van wg. *ë* in gesloten lettergreep worden vermeld. Het Aalsters (O 61) “stemt in hoofdzaak met het Leuvens” overeen, zoals Van Wijk op p. 234 aan de hand van Colinet 1896 vaststelt. Het ziet er dus naar uit dat het hele Zuidbrabants in klasse 3b historisch *i*-vocalisme heeft.

Zekerheid over die oorsprong hebben we in ieder geval wanneer een Brabants dialect in zo een werkwoord gesloten [i]- of [ɪ] (in de GTP-transcripties [e])-vocalisme vertoont. Dat is zoals aangestipt het geval bij *vechten* in het vermelde gebied, waarvan de omtrek volgens de RND-gegevens is aangegeven op bijgaand kaartje (kaart 1). In het GTP-materiaal voor *zwellen* heeft het hele Belgische Brabants half gesloten [ɛ] behalve enkele plaatsen in het

Het “onregelmatige” vocalisme bij een aantal sterke werkwoorden

Kaart 1

zuiden van Antwerpen en het noorden van Vlaams-Brabant, waar gesloten [e] of [ø], en het Oostvlaamse Buggenhout I 273, waar [i] werd genoteerd. Bij *smelten* zijn de [e]-noteringen iets meer verspreid en vinden we weer één keer [i], te Mechelen K 330. Van enkele werkwoorden van klasse 3b geeft Pauwels kaartjes: van *vlechten* (kaart 66), dat op de meeste plaatsen met /i/ of /y/ wordt gerealiseerd, *treffen* (74), dat ten westen van Aarschot /e/ heeft, *smelten* (78) met in het westen /i/, in het oosten /e/ en voorts een paar plaatsen met open en/of geronde vocaal, tenslotte *zwellen* (80), dat op één plaats na (Herselt K 348 met open /ɛ/) overal /i/ of /y/ heeft.⁷ Zijn gegevens voor de werkwoorden *smelten*, *vlechten* en *zwellen* heb ik met die van *smel-*

---

⁷ Voor *vechten* verwijst Pauwels op p. 21 naar kaart 79. Die bevat echter het vocalisme van het substantief *inkt*. De mededeling op p. 21 dat alleen Messelbroek P 34 *vextə* heeft en elders uitsluitend *vixtə* voorkomt, laat vermoeden dat Pauwels op het laatste ogenblik een te eenvoudig kaartje door een ander heeft vervangen.

ten en *zwellen* uit het GTP-materiaal op het kaartje gecombineerd⁸ en aangevuld met die van een reeks Leuvense licentiaatsverhandelingen⁹ en van Smout 1905 voor het Stadsantwerps. Ik heb er de gegevens die ik voor het werkwoord *gelden* kon vinden, aan toegevoegd.

Het kaartje bevat een stuk toevalligheid in die zin dat in de klankgeografische aanhangsels van de geraadpleegde licentiaatsverhandelingen nu eens het ene, dan weer het andere werkwoord is onderzocht. Het geeft dus niet de volledige verspreiding van het gesloten vocalisme in die werkwoorden. De GTP-gegevens maken echter duidelijk dat we niet verder noordelijk dan de noordgrens van *vichten* hoeven te zoeken. De averechtse analogie bij sterke werkwoorden van klasse 3b, gerepresenteerd door een opvallend gesloten vocalisme, is, zoals uit het kaartje blijkt, een verschijnsel dat zich in het zuiden van de provincie Antwerpen en het noorden van Vlaams-Brabant concentreert. Wat we op grond van de verspreiding van *vichten* voor 'vechten' al konden vermoeden, wordt dus bevestigd.¹⁰

Het *i*-vocalisme in het praesens van de sterke werkwoorden van de klassen 3b, 4 en 5 trad aanvankelijk in de drie personen van de singularis op. Achteraf is het in het Duits en ook in het Oostlimburgs beperkt tot de tweede en derde persoon (*du nimmst, er nimmt, maar ich nehme*) en in het Westlimburgs zelfs tot de derde alleen (Tongers [hɛ et], maar [ix ɛ:t], [ʒə ɛ:t]). Die beperking heeft meer dan één oorzaak. Ten eerste deden verkortingen vóór medeklinkercluster de voortzetting van het *i*-vocalisme in de tweede en derde persoon meestal van dat in de eerste persoon afwijken, zodat dit laatste gemakkelijker bij dat van de infinitief en het meervoud kon aansluiten.¹¹ Ten tweede bracht de vervanging van het *du*-pronomen door dat van de tweede persoon meervoud in het Westlimburgs zoals overigens verder westelijk een vervanging van de werkwoordsvorm van de tweede persoon enkelvoud door die van de tweede persoon meervoud met zich mee, wat de

⁸ Voorzichtigheidshalve heb ik de opgaven met [e] in de spelling van Pauwels niet mee in kaart gebracht, daar zij wel een half gesloten *e* (= ongeveer [ɛ]) representeren, hoewel die zoals betoogd vrijwel zeker een representant van oude *i* en niet van *ë* is

⁹ Opgesomd in voetnoot 40 van Goossens 1980.

¹⁰ De samenvallende van *vlichten* met *vichten* in het westen is niet aan het toeval van de materiaalverzameling toe te schrijven. *Vlichten* contrasteert hier scherp met westelijk aangrenzend *vlechten*, zoals blijkt uit de licentiaatsverhandeling van P. Wijnants over het dialect van Mechelen en omgeving (1939).

¹¹ Deze factor was in de oostelijke Nederlandse en in de Nederduitse dialecten belangrijker dan in de Hoogduitse, omdat in deze laatste bij de werkwoorden waarin op de klinker een stemloze occlusief volgde, door de geminatie die met de tweede klankverschuiving gepaard ging, geen rekking van de klinker heeft plaatsgevonden: in *sprechen* en *essen* is i.t.t. *spreken* en *eten* de klinker in het hele paradigma steeds kort gebleven.

positie van het vocalisme van de eerste persoon enkelvoud verzwakte. Ten derde zal er een zekere analogiewerking uitgegaan zijn van sterke werkwoorden der klassen 6 en 7, waar in de tweede en derde, maar niet in de eerste persoon enkelvoud de *i*-umlaut moest werken (*du trāgst, er trāgt*, maar *ich trage; du stōßt, er stōßt*, maar *ich stoße*). Voor zover de stamklinker hier een historische *a* was (*dragen*), moest die umlaut in het hele taalgebied werken, voor zover het om een historisch lange klinker of diftong ging (*stoten*), alleen de oostelijke helft, met inbegrip van het grootste deel van Brabant.

3. Klassen 6 en 7

Maar we kunnen de zaak ook omgekeerd bekijken. Als bij sterke werkwoorden nivellering op basis van een brekingsvocalisme tot stand kon komen, dan moet dat parallel ook op basis van een umlautvocalisme mogelijk geweest zijn, dus bij werkwoorden van klasse 6 en een deel van klasse 7. Van Loey 1980: 81 en 83 noemt vijf sterke werkwoorden die naast een klankwettige *ā* of *â* in het Mnl. ook voorkomen met een vocalisme dat *e* gespeld wordt: uit klasse 6 *dragen, graven, varen*, uit klasse 7 *blasen* en *braden*. Bij de laatste twee verwijst hij naar zijn boek over het Zuidwestbrabants (Van Loey 1937: 55), en daar geeft hij de verklaring die het onderwerp van dit artikel vormt. Hij wijst op een parallellisme met het Deens en ook op de “gesloten *e*” in het Leuvens bij een reeks werkwoorden van klasse 3b, die al door Van Wijk 1914: 230 zo verklaard was. Deze had overigens zoals we zagen ook bij de klassen 4 en 5 het probleem al herkend.

Van analoge uitbreiding van het umlautvocalisme is in de dialecten minder te merken dan van het brekingsvocalisme, en dat niettegenstaande de geografische aanduidingen ervan bij Van Loey 1980 zich in de genoemde werkwoorden niet tot het Brabants beperken (*dreghen* is “Holl.”, *greven* “Brab.-Holl.”, *veren* “zuidel. westmnl.” Aanzetten tot deze ontwikkeling schijnen er dus ook geweest te zijn in het westelijke gebied dat alleen (primaire) umlaut van *a* kent, maar ze hebben zich daar niet doorgezet. Dat geeft voedsel aan de veronderstelling dat er daar ook aanzetten bij klassen 4 en 5 geweest kunnen zijn, die echter door de samenval van *i* en *e* in open lettergreep al in het Mnl. niet meer herkenbaar waren.

Van de genoemde werkwoorden van klasse 6 heeft *dragen* volgens het GTP-materiaal nergens umlaut. *Graven* is volgens de RND-zin 4 (“Spitten is lastig werk”) de benaming voor ‘spitten’ in een langgerekt gebied, dat het deel van Oost-Vlaanderen ten oosten en ten zuiden van de Schelde en verder nagenoeg heel Vlaams-Brabant, de zuidoosthoek van Antwerpen, het groot-

Kaart 2

ste, zuidelijk deel van Belgisch en de zuidelijke helft van Nederlands Limburg omvat. Het heeft er nergens umlaut, op één plaats na: in het taalgrensdorp Lembeek O 290 werd [gri.vən] opgetekend. Als dit geen vergissing is, gaat het wel om de laatste rest van het verschijnsel. Op de nog te verschijnen FAND-kaart ‘varen’ heeft echter het Belgische Brabants bijna in zijn geheel, samen met een brede Oostvlaamse rand, het type *veren*, dat in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant meestal met [ɛ.], in Oost-Vlaanderen in de regel als centrerende diftong verschijnt, waarvan het eerste lid alle openingsgraden van [æ] tot [i] kan hebben. Ik geef er echter de voorkeur aan, hierbij een kaart met de RND-gegevens van het voltooid deelwoord te laten afdrukken, dat hetzelfde vocalisme heeft (kaart 2). Die kaart is homogener, heeft een dichter net en bevat bovendien supplementaire morfologische informa-

tie. Het materiaal staat in zin 106 (“Te Boom hebben ze een stuk van de brug gevaren”). Het Brabants en oostelijk Oostvlaamse gebied met umlautvocalisme is in het noordwesten verbonden met een Zeeuws gebied met open [æ:], het resultaat van de daar optredende spontane palatalisatie van lange $\bar{a}$ of $\hat{a}$. In het noorden van het umlautgebied vinden we overwegend de sterke vorm van het deelwoord, *geveren*, maar variatie met de zwakke vorm *geveerd* is ruim verspreid. In het Zuidbrabants heerst de zwakke vorm zelfs bijna categorisch. De grens tussen *geveren/geveerd* en de omliggende gebieden met regelmatige voortzetting van het *a*-vocalisme in open lettergreep is op de meeste plaatsen scherp, maar in het zuidoosten is er duidelijk iets aan de hand. In het Zuidoostbrabantse *mich*-kwartier concurreren *geveerd*, *gereden*, *gevuurd* (umlautvorm van het historische causatief *voeren*) en *gevaren*, met een duidelijke afname van *geveerd* naar het oosten toe. Anderzijds treffen we de types *gereden*, *gevuurd* en *gevaren* verder westelijk verspreid langs de taalgrens aan, tot zelfs ten zuidwesten van Brussel. Ze waren er blijkbaar op het ogenblik van de opnamen door het oprukkende *geveerd* nog niet helemaal verdrongen. De getrokken isoglosse in de buurt van de provinciegrens tussen Vlaams-Brabant en Limburg is de westgrens van het werkwoord *varen* in de betekenis ‘met paard en kar rijden’ zoals ik die zelf in de jaren vijftig heb gevonden. Ten westen daarvan gebruikt men voor dat concept de werkwoorden *vuren* (‘voeren’) en *rijden*, waarbij *vuren* potentieel transitief is, *rijden* niet. In het Limburgs wordt *varen* zowel ter aanduiding van vervoer op het land als te water gebruikt, verder westelijk heeft *varen/veren* wel in de regel de beperkte betekenis van vervoer te water.¹² Het ziet er naar uit dat de Limburgse informanten de RND-zin meestal anders hebben begrepen dan de inwoners van westelijker streken. Het transportmiddel dat het ongeluk met de brug veroorzaakte, is volgens deze laatsten een schip geweest, volgens de eersten wel een auto of een kar of iets dergelijks. In het Brabants-Limburgse grensgebied blijkt *varen/veren* ook gedeeltelijk onbekend te zijn. De opgaven met *gevuurd* lijken mij eerder met landvoertuigen dan met watertransport geassocieerd te zijn. Wat tenslotte *gereden* betreft zijn er een paar indicaties dat *rijden* hier dezelfde ruime betekenis kan hebben als *varen* in het Limburgs. Wat er ook van zij, de vroegere kern van de analoge umlaut in *veren* lijkt in het Brabants een eindje ten noorden van de taalgrens te liggen, maar in het zuiden heeft zich dan wel naderhand de nieuwe dynamiek van de zwakke vervoeging ontwikkeld.

¹² Tuerlinckx 1886: 669-670 kent zowel *voare* ‘varen’ als *veeëre* ‘veren’. Het eerste beschrijft hij als ‘iets beleven’, b.v. in *wel voare*, voorspoed hebben, het tweede als ‘zich begeven’, kennelijk zonder betekenisverenging.

Ook bij de werkwoorden van klasse 7 *blazen* en *braden* zijn er resten van analoge uitbreiding van het umlautvocalisme. Ze situeren zich in de zuidwesthoek van het *veren*-gebied. Volgens het GTP-materiaal is er in de zee van de normale voortzettingen van het *â*-vocalisme in *blazen* een eilandje met [ɛ.] of [ɛə] rond de grens tussen Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant. Het omvat de plaatsen Lede O 46, Gijzegem O 57, Denderleeuw O 148, Denderwindeke O 235, Gooik O 239 en Heikruis O 276 met [ɛ.] en Heldergem O 139, Ophasselt O 217, Geraardsbergen O 228 en Galmaarden O 232 met [ɛə]. We zitten dus juist aan de grens van de klankwettige umlaut van wg. *â*, maar wel aan de “goede” kant van die grens. Volgens hetzelfde materiaal komt het type *brede*n voor in hetzelfde gebiedje, dat echter ditmaal nog een uitloper in oostelijke richting langs de taalgrens vertoont. Het omvat de volgende plaatsen: Gijzegem O 57, Aalst O 61, Merchtem O 69 en Heikruis O 276 met [e.], Lede O 46, Heldergem O 139, Denderleeuw O 148, Ninove O 152, Ophasselt O 217, Geraardsbergen O 228, Galmaarden O 232, Denderwindeke O 235 en Blanden P 136 met [ɛ.] en Gooik O 239, Halle O 286 en Overijse P 133 met [ɛi].

4. Chronologie: een vermoeden

Hoe oud zijn deze analogieën? Er zijn aanduidingen voor de stelling dat ze in de Vroegmiddelnederlandse periode of zelfs nog eerder zijn ontstaan. Het lijkt wel uitgesloten dat ze nog tot stand konden komen nadat het *du*-pronomen door dat van de tweede persoon meervoud werd vervangen. Een ander criterium vinden we in het Brabantse vocalisme van de klassen 4 en 5. Dat wijst erop, dat de veralgemening van het vocalisme van het praesens enkelvoud zich doorzette op een ogenblik dat de verspreide verkortingen vóór medeklinkercluster in de derde (en tweede) persoon van deze numerus nog niet waren beginnen te werken. Was er op dat ogenblik wel al rekking van korte klinkers in open lettergreep tot stand gekomen? Zo ja, dan mogen we het verschijnsel in de elfde of twaalfde eeuw dateren.

Bibliografie

- BONT, A.P.
1962 *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taal*, deel 1. Assen.
- BRAUNE, W. & H. EGGERS
1975 *Althochdeutsche Grammatik*. 13. Auflage. Tübingen.
- COETSEM, F. VAN
1956 *Das System der starken Verba und die Periodisierung im älteren Germanischen*. Amsterdam.
- COLINET, PH.
1896 Het dialect van Aalst. In: *Leuvense Bijdragen* 1, p. 1-59, 99-206, 223-308.
- FAND I
1998 *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Deel 1 door J. Goossens, J. Taeldeman, G. Verleyen. Gent.
- FRANCK, J. & N. VAN WIJK
1936 *Franck's Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*. Tweede druk door N. van Wijk. 's-Gravenhage 1912. *Supplement* door C.B. van Haeringen. 's-Gravenhage.
- GOEMANS, L.
1897 Het dialect van Leuven. In: *Leuvense Bijdragen* 2, p. 1-76, 103-186, 219-324.
- GOOSSENS, J.
1965 *Die niederländische Strukturgeographie und die "Reeks Nederlandse Dialectatlassen"*. Amsterdam.
1975 Konstituerendes in der Herausbildung der niederländischen Sprache. In: *Akten des V. Internationalen Germanisten-Kongresses Cambridge 1975, Jahrbuch für Internationale Germanistik*, Reihe 1, Band 2, 1, p. 59-74.
1980 Middelnederlandse vocaalsystemen. In: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, p. 161-251.
- GRAFF, E.G.
1963 *Althochdeutscher Sprachschatz*. Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Berlin 1834-1846. Hildesheim.
- GROOTAERS, L. & J. GRAULS
1930 *Klankleer van het Hasseltsch dialect*. Leuven.
- KLUGE, F. & E. SEEBOLD
1989 *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 22. Auflage. Berlin/New York.
- LOEY, A. VAN
1937 *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de 13de en 14de eeuw. Fonologie*. Tongeren.
1980 *Middelnederlandse spraakkunst. I. Vormleer*. Negende druk. Groningen.
- PAUWELS, J.L.
1958 *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren.
- SCHÜTZEICHEL, R.
1989 *Althochdeutsches Wörterbuch*. Vierte Auflage. Tübingen.

- SMOUT, H.
1905 *Het Antwerpsch dialect. Met eene schets van de geschiedenis van dit dialect in de 17^e en 18^e eeuw.* Gent.
- TUERLINCKX, J.F.
1886 *Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon.* Gent.
- WEIJEN, A.
1937 *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant.* Fijnaart.
1991 *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten.* 's-Gravenhage.
- WIJK, N. VAN
1914 De umlaut van *a* in Ripuaries- en Salies-Frankiese dialekten van België en Nederland. In: *TNTL* 33, p. 203-247.
- WINANTS, P.
1939 *Het dialect van Mechelen.* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Leuven.